

Γιαννούλα Καρύμπαλη – Τσίπτσιου
Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

1940: Η Άρνηση ως Πρόταγμα Εθνικής Ανάτασης

(Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε στο ΑΠΘ στις 26 Οκτωβρίου 2019)

Κάθε χρόνο γράφονται και ακούγονται πολλά και σημαντικά για το έπος του 1940. Για το ξεχωριστό αυτό κομμάτι της σύγχρονης ιστορίας μας, που ξεπέρασε τα σύνορα της χώρας, έγινε παγκόσμιο και εξυμνήθηκε από φίλους και αντιπάλους.

Προ του κινδύνου, λοιπόν, να μην μιλήσω ταιριαστά για ιστορικές στιγμές τέτοιων διαστάσεων, θα επιχειρήσω σήμερα συνοπτική προσέγγιση της Άρνησης της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 ως προτάγματος εθνικής ανάτασης, αφού προηγουμένως σκιαγραφήσω το στίγμα της στον χωροχρόνο.

«Alors c'est la guerre» («Λοιπόν, αυτό σημαίνει πόλεμο»), απάντησε στο ιταλικό τελεσίγραφο ο τότε πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς, τις πρώτες πρωινές ώρες της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940, συνοψίζοντας σε λίγες λέξεις τον ιστορικό εαυτό ενός ολόκληρου έθνους. Απέναντι στο αισχρό δίλημμα του πολέμου ή του εδαφικού ακρωτηριασμού και της υποταγής, η απάντηση που δόθηκε εξέφραζε την αγανακτισμένη παρόρμηση ενός ολόκληρου λαού και καταγράφηκε στην ιστορία μονολεκτικά: Όχι! Όχι στην υποδούλωση! Όχι στον εξανδραποδισμό! Όχι στην κατάκτηση!

Από την άρνηση ξεπροβάλλει η συνειδητοποίηση ότι στην ψυχή του ανθρώπου ενυπάρχει παλλόμενη μια ασυγκράτητη ορμή· μια κρυφή λαχτάρα ελευθερίας. Προ της απειλής, λοιπόν, αφανισμού της ελευθερίας του, ο ελληνικός λαός τόλμησε να αντισταθεί δίχως να φοβάται την τελική πτώση, δίχως να φοβάται εν τέλει τον θάνατο: καλύτερα να πεθάνει όρθιος παρά να ζήσει γονατιστός...

Για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τη σημασία της άρνησης απέναντι στο ιταλικό τελεσίγραφο θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι η Ελλάδα δεν είχε να αντιμετωπίσει έναν συνηθισμένο αντίπαλο. Η χώρα είχε μπει στο στόχαστρο ενός μισάνθρωπου ολοκληρωτικού συστήματος με αυτοκρατορικές φιλοδοξίες. Το ολοκληρωτικό κράτος που εγκαινίασαν ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ φιλοδοξούσε να ελέγξει κάθε πτυχή του ανθρώπινου βίου. Ο Μουσολίνι είχε ενστερνιστεί τη λογική του απολυταρχικού κράτους: «*Τίποτε έξω από το κράτος, πάνω από το κράτος,*

ενάντια στο κράτος». Εξάλλου, η χιτλερική Γερμανία είχε δώσει σε αυτή την ολοκληρωτική λογική το λεξιλόγιο μιας θρησκείας, μέσα από τον ναζιστικό μυστικισμό που επιδίωξε να θεμελιώσει την κυριαρχία του νιτσεικού υπερανθρώπου. Μάλιστα, η εξύμνηση των μωροφιλόδοξων ηγετών των ολοκληρωτικών καθεστώτων είχε προσλάβει συστηματικό και τελετουργικό χαρακτήρα, καθώς συνοδευόταν από μια προπαγανδιστική καταγιγίδα που αποσκοπούσε στην προσωπολατρεία και στην καθιέρωση μιας φασιστικής κοσμικής θρησκείας.

Πριν από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, το ιταλικό καθεστώς σκληραίνει. Επιχειρεί να αυξήσει τον έλεγχο του στην ιταλική κοινωνία, θέτοντας ως στόχο τον ολοκληρωτικό εκφασισμό της και τη σφυρηλάτηση του νέου ανθρώπου που χρειάζεται ο Μουσολίνι για την εκπλήρωση των παρανοϊκών σκοπών του. Ταυτόχρονα, προετοιμάζεται πυρετωδώς για πόλεμο που θα ανάστανε, μετά από δύο χιλιάδες χρόνια, τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η αποικιακή αυτοκρατορία που προσπάθησε να θεμελιώσει ο Ντούτσε στην Αφρική ήταν απλώς το πρώτο βήμα. Δεν ήταν δυνατό ο Μουσολίνι, που θεωρούσε τον εαυτό του κοσμικό Θεό, να περιοριστεί στην κατάκτηση της Αιθιοπίας. Η πραγματική αυτοκρατορία που πόθησε να οικοδομήσει θα κατείχε την Ευρώπη και, κυρίως, τη Μεσόγειο, την *«mare nostrum»*, όπως την αποκαλούσε, σφετεριζόμενος την ονομασία *«ημετέραν θάλασσα»* από τον Φαίδωνα του Πλάτωνα. Έλεγε ο Ντούτσε: *«Πριν αποθάνω, βλέπω να διαγράφεται πάνω στον γαλανό ιταλικό ουρανό μια αναγεννώμενη αυτοκρατορία των Καισάρων. [...] Και βλέπω την Ευρώπη ολόκληρη υπό την επίδραση του νέου Καίσαρος».*

Η σαγήνη του αυτοκρατορικού οράματος ήταν ακαταμάχητη. Όμως, περισσότερο από το όνειρο της αυτοκρατορίας, τον φασισμό οιστρηλατούσε η μακάβρια λατρεία για τον πόλεμο. Ο πόλεμος θεωρούνταν το μοναδικό μέσο για την καλλιέργεια κλίματος απόλυτης εθνικής ομοψυχίας και αναγκαίο εργαλείο κοινωνικής ισοπέδωσης και μετατροπής του λαού σε μια ομοιόμορφη μάζα, απόλυτα πειθαρχημένη στη βούληση του δικτάτορα.

Όπως βλέπουμε, η Ιταλία προετοιμάζεται μεθοδικά για την εδαφική της επέκταση. Σε αυτή τη σπουδή του Μουσολίνι, διαβλέπει κάποιος και την αγωνία του να διακριθεί έναντι του συμμάχου του Αδόλφου Χίτλερ. Τη στιγμή που η ναζιστική Γερμανία θριαμβεύει σε όλα τα μέτωπα, ο ιταλικός φασισμός δεν έχει βρει ακόμη τον

στρατιωτικό του βηματισμό. Χρειάζεται επειγόντως έναν πολεμικό θρίαμβο. Έτσι, σε σύσκεψη που πραγματοποιείται στις 15 Οκτωβρίου 1940, αποφασίζεται εσπευσμένα η έναρξη πολεμικών επιχειρήσεων κατά της χώρας μας.

Οι οιωνοί φάνταζαν ευνοϊκοί για τον Μουσολίνι και το επιτελείο του. Ο στρατός μας υστερούσε από κάθε άποψη. Η αεροπορία, το πυροβολικό και τα τεθωρακισμένα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στην προοπτική πολέμου με μια ευρωπαϊκή δύναμη. Οι Ιταλοί μπορούσαν να παρατάξουν διπλάσιους άνδρες στο μέτωπο. Την ίδια στιγμή η γιγάντια πολεμική μηχανή του Άξονα είχε υποχρεώσει τους συμμάχους μας σε αμυντικό πόλεμο.

Το 1940 πάνω από την Ευρώπη και ιδίως πάνω από τη χώρα μας αντηχούσαν τα λόγια του Ρίχαρντ Βάγκνερ που έγραφε 100 χρόνια πριν ότι ο πόλεμος *«έρχεται τρέχοντας στα φτερά της καταιγίδας. Καταστρέφοντας σαρώνει ολόκληρη τη γη (...). Ταρακουνά τόσο βίαια όλα τα έργα του ανθρώπου ώστε τεράστια νέφη σκοτεινιάζουν τον αέρα κι όλα όσα είχαν χτιστεί τους περασμένους αιώνες συντρίβονται και ερειπώνονται»*.

Τότε, όμως, συνέβη ένα από εκείνα τα παράδοξα γεγονότα που καθιστούν την παγκόσμια ιστορία συναρπαστική. Η αρνητική απάντηση στο ιταμό ιταλικό τελεσίγραφο από τον Ιωάννη Μεταξά απήχησε τη συσσωρευμένη βούληση ενός ολόκληρου λαού. Ένας λαός φτωχός αλλά ανυπότακτος, αυτός ο λαός *«ο μικρός, ο μέγας»*, για να παραφράσουμε τον Οδυσσέα Ελύτη, ορθώθηκε, ως αρραγής ενότητα, πάνω από τις αντιξοότητες και ενάντια στους θλιβερούς οιωνούς. *«Ο ελληνικός λαός δεν εφοβήθη»* έγραψε ο Ελύτης. *«Σύσσωμο το Έθνος ορθώθηκε, ασυμβίβαστο. Και η μικρή Ελλάδα βρέθηκε στην πρωτοπορία της ιστορίας ραπίζοντας τον υπεροπτικό και φαμφαρονικό ιταλικό φασισμό»*.

Ας ενσκήψουμε, λοιπόν, στην ιστορική ιδιαιτερότητα αυτής της Άρνησης.

Ένα από τα γνωρίσματα του εθνικού μας χαρακτήρα είναι ότι, στη σύγκριση των μεγάλων ιστορικών μας στιγμών, θέτουμε πάντα πιο ψηλά τη θυσία από την επιτυχία. Θαυμάζουμε περισσότερο τις Θερμοπύλες από τον Μαραθώνα. Υπερηφανευόμαστε πιο πολύ για το Μεσολόγγι παρά για την άλωση της Τριπολιτσάς. Και στην περίπτωση μας, μας συνεγείρει περισσότερο το ΟΧΙ της 28^{ης}

Οκτωβρίου 1940 από την επέτειο της απελευθέρωσης από τη γερμανική κατοχή στις 12 Οκτωβρίου 1944. Η νοοτροπία αυτή, καρπός αιώνων ιστορικής πείρας, δεν στηρίζεται μόνο στον ρομαντισμό της εθνικής ιδέας. Διαθέτει, επιπλέον, ένα στέρεο ηθικό υπόστρωμα που συνοψίζεται στην αντίληψη ότι ο αγώνας και οι επακόλουθες θυσίες αποτελούν αποκλειστικά δική μας υπόθεση, ενώ τα αποτελέσματα του αγώνα δεν εξαρτώνται μόνο από εμάς, αλλά καθορίζονται από ποικίλους ετερογενείς παράγοντες, όπως είναι οι συγκυρίες, η τύχη ή και η ωμή πραγματικότητα των αριθμών.

Η διαπίστωση αυτή φωτίζει μια ιδιαίτερη πτυχή της εθνικής μας ψυχοσύνθεσης: Το αντιστασιακό μας ήθος, που διέπει ολόκληρη τη ελληνική ιστορία και που αναντίρρητα θέτει στην κορυφή της εθνικής κλίμακας αξιών τον υπέρ πάντων αγώνα για ευγενή ιδανικά. Όμως, ένας τέτοιος αγώνας προϋποθέτει το θάρρος της Άρνησης με πλήρη επίγνωση του κινδύνου και των γλισχρών πιθανοτήτων επιτυχίας. Προϋποθέτει το θάρρος μιας Άρνησης που απαιτεί αδιανόητες υπερβάσεις και συνοδεύεται με τρομακτικές θυσίες που χαράσσονται με φωτιά και σίδηρο στις δέλτους της ιστορίας. Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι ο ελληνικός λαός ενέγραψε, στις πιο λαμπρές σελίδες της ιστορικής του αφήγησης, τις ξεχωριστές εκείνες ιστορικές στιγμές που ξεστόμισε τα μεγάλα, τα υπαρξιακά του ΟΧΙ.

Ο αντιστεκόμενος Έλληνας του 1940, κατά έναν εντυπωσιακό τρόπο, ξεπέρασε την ίδια του την εποχή· ξεπέρασε την «πατρίδα του μέσα στο χρόνο». Το βεληνεκές της άρνησης που αντέταξε απέναντι στην παρανοϊκή βουλιμία των δύο υπερδυνάμεων της εποχής υπερέβη την εθνική διάσταση, έγινε παγκόσμιο και πανανθρώπινο, συμβάλλοντας στην εξύψωση του ίδιου του ανθρώπινου πολιτισμού. Πράγματι, για την ιστορία του ελληνικού λαού η άρνηση δεν ήταν παρά φυσιολογική εκδήλωση της Εθνικής του ταυτότητας, όπως αυτή διαπλάστηκε διαμέσου των αιώνων. Όμως, καθώς το ιταλικό τελεσίγραφο αποτελούσε συμμαχική ενέργεια του Άξονα διαρκούντος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, η Ελλάδα, με την αρνητική της απάντηση, διαχειριζόταν –όχι μόνο δική της υπόθεση, αλλά– κοινή υπόθεση όλων των ελεύθερων λαών· άνοιγε αγώνα –όχι μόνο υπέρ της δικής της ύπαρξης, αλλά– υπέρ της ελευθερίας όλων των απειλούμενων λαών. Η μαζική αντίσταση των Ελλήνων στους μηχανισμούς της αυταρχικής εξουσίας του φασισμού και στη συνακόλουθη εισαγωγή της απόλυτης βαρβαρότητας στην εποχή της νεωτερικότητας,

σήμαινε πως υπήρχε ακόμη ελπίδα για τους απανταχού της γης Ελεύθερους ανθρώπους.

Η μεγαλοπρεπής Άρνηση, λοιπόν, απέναντι στον κατακτητή, η ορμέμφυτη αυτή έκφραση του ιδανικού της ελευθερίας, όπως αυτό σφυρηλατήθηκε στο διηνεκές του χωροχρόνου, δεν εγγράφηκε, απλώς, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου ιστορικού επεισοδίου του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα, επειδή το Όχι του ελληνικού λαού, εν γνώσει των συντριπτικών συσχετισμών ισχύος των εμπολέμων, συνεπαγόταν αυτοθυσία και αδιανόητη οδύνη· αλλά και επειδή αποτελούσε Άρνηση στην ιδεολογία και τους θεσμούς των, κυριαρχούντων στην καταπονημένη Ευρώπη, ολοκληρωτικών καθεστώτων, που, με τη σειρά τους, Αρνούσαν τις ιστορικές κατακτήσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού και προσέβαλαν βάνουσα την αξία του Ανθρώπου· το Δικό μας Όχι, ως πρόταγμα εθνικής ανάτασης του ελληνικού λαού, ήταν και Όχι ολόκληρης της πολιτισμένης Ανθρωπότητας, ενέχοντας αξία ιστορική, πολιτική και βαθιά ηθική.

Έχουμε το πικρό προνόμιο να ανήκουμε σε έναν τόπο, που η μοίρα του είναι να πληρώνει την αμείλικτη πολιτική της «ισορροπίας» των γενικών και ειδικών συμφερόντων, συμμετέχοντας στο διαιώνιο σατυρικό θέατρο της ιστορίας αυτού του Κόσμου, που με περισσό ταλέντο παίζεται από τους Μεγάλους της γης. Δεν παραλείπουμε, όμως, να περνάμε σαν παραμύθι στα παιδιά μας τις Θερμοπύλες και το Μεσολόγγι, που, μέσα στη διαχρονικότητά τους, αναδεικνύουν την αξία που έχει για ένα έθνος η ομοψυχία και το σθένος να αντιστέκεται στα υποτροπιάζοντα ιστορικά ανομήματα της ανθρωπότητας. Είμαστε, όπως γράφει ο Ηλίας Βενέζης, λαός της μνήμης. Μιας μνήμης, συμπληρώνει ο Στρατής Μυριβήλης, που *«βαδίζει σε περπατημένους δρόμους, αγγίζει πρόσωπα, κοντοσκέκεται σε τοπία, αναθυμάται ονόματα και περιστατικά, ψάχνει τις εικόνες, φυλλομετρά, χαιδεύει τ' άρματα τα παλιά»*. Αυτή η ιστορική μνήμη και το βαθύ αίσθημα ιστορικής ευθύνης που πυροδοτεί αποτελούν την πηγή της αδάμαστης θέλησης που έστρεψε την πολεμική αιχμή της μικρής μας χώρας ενάντια στον επελαύνοντα εχθρό. Και η Ελλάδα τα κατάφερε. Στη χιονισμένη Πίνδο συνετρίβησαν όλοι οι μύθοι του φασισμού: Η εντύπωση για τις δήθεν ανίκητες φασιστικές λεγεώνες και για τη στρατηγική μεγαλοφυΐα του Μουσολίνι καταποντίστηκε οριστικά. Στο εξής και μέχρι το τέλος του πολέμου η Ιταλία θα παρέμενε εξαρτημένη και προσδεδεμένη στη γερμανική

στρατιωτική μηχανή. Ο σπινθήρας που φλόγισε ολόκληρη την Ήπειρο αναπτέρωσε το κλονισμένο φρόνημα όλων των Ελεύθερων λαών. Εξάλλου, η αναχαίτιση του σιδηρόφραχτου συρμού του ολέθρου, για πρώτη φορά, στα χώματά μας: στο Καπάκι, στον Καλαμά, στην Πίνδο...., αποτέλεσε προανάκρουσμα για την τελική νίκη των Συμμάχων στα μεγάλα μέτωπα της παγκόσμιας αυτής πολεμικής αναμέτρησης.

Όμως, ο ρόλος των ελληνικών όπλων δεν τέλειωσε με τη συντριβή του φασιστικού στρατού. Σύντομα, έφτασε η στιγμή και του δεύτερου ΌΧΙ, αυτή τη φορά προς τον Αδόλφο Χίτλερ, εξίσου ηρωικού, και ακόμη πιο δραματικού, καθώς το ελληνικό έθνος βρέθηκε να πολεμά σε δύο μέτωπα. Το έπος που συνεχιζόταν επί μήνες στα βουνά της Ηπείρου ήταν μοιραίο να βρει το τέλος του. Και το τέλος ήρθε με την επίθεση των Γερμανών στην Μακεδονία όταν το δράμα εισήλθε στη θλιβερή του κάθαρση. Η ανθρώπινη βούληση όσο χαλύβδινή κι αν είναι, μοιραία υποτάσσεται στην ωμή δύναμη των αριθμών. Αλλά το άστρο της παραμένει αιώνιο παράδειγμα αρετής και θάρρους.

Κυρίες και κύριοι,

Με την αναδίπλωση των εποχών και τη μυστηριακή πλοκή και αλληλοεπίδρασή τους, η ιστορία προβάλλει, στο απέραντο θέατρο του κόσμου, την επιβλητική σκηνοθεσία ενός αιώνιου παρόντος, όπου οι μεγάλοι πρωταγωνιστές διαδραματίζουν ακατάπαυστα τον αθάνατο ρόλο τους. Η Ιστορία τεχνουργεί μόνο τη θέση. Ο Άνθρωπος καλείται να υψώσει από τα θεμέλια της συνείδησής του την αντίθεση στην ιστορική διαδρομή. Κάθε φορά που το καταφέρνει σε εξαιρετο βαθμό παράγεται η ανώτερη εκείνη σύνθεση που πραγματοποιεί τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα. Ως τέτοιο καταγράφηκε το ΟΧΙ των Ελλήνων στους εισβολείς και μετέπειτα κατακτητές. Ήταν, όπως παραστατικά επισημαίνει ο Αριστόβουλος Μάνεσης η «μαγιά» της ιστορίας: ένας σπασμός ζωής και δημιουργίας· το αφετηριακό σημείο ενός περίλαμπρου, επικού αγώνα ενάντια σε υπέρτερες δυνάμεις, για χάρη των ευγενέστερων ιδεωδών: της Ελευθερίας, της Αξιοπρέπειας και του Αυτεξούσιου ενός ολόκληρου έθνους. Το ΟΧΙ που αντέταξε ο ελληνικός λαός, ΟΧΙ στην κατάκτηση και την υποδούλωση· Όχι στην υποταγή και τη βία, ήταν τελικά ένα μεγαλοπρεπές ΝΑΙ στην εθνική και προσωπική ανεξαρτησία· ένα Ναι στη

χειραφέτηση από τους ανάλγητους μηχανισμούς της εξουσίας· μια περήφανη Κατάφαση στην αυτονομία, τον αυτοκαθορισμό και την αυταξία του Ανθρώπου· σε ό,τι δηλαδή κάνει τη ζωή άξια να τη ζεις.